

Abbasi Bağdat'ının Kuruluşunda Göçün Rolü

Mustafa Hizmetli⁸⁴

Giriş

Hz. Muhammed'in Medine'ye hicretten sonra orada kurduğu İslam devleti Dört halife döneminden sonra Emeviler hanedanının idaresine geçmişti. Emevilere karşı başlayan hoşnutsuzluğu yönetme başarısını gösteren Hz. Muhammed'in amcası Abbas'ın soyundan gelenler iktidarı devraldılar. Emevi iktidarına karşı olan ancak farklı beklentilere sahip çok sayıda hizbi aynı hedefe odaklamak Abbasileri bekleyen en önemli görevdi. Bu yüzden de es-Seffah'tan sonra gelen ikinci Abbasi Halifesi Ebû Cafer el-Mansûr'u bekleyen en önemli görev kendi amaçları için harekete katılan farklı çıkar gruplarının uzlaştırılmasıydı. İlk Abbasi halifelerinin kendilerini bütün gruplar nezdinde meşrulaştırmak için seçtikleri yol, imparatorluk ideolojisini İran unsurlarının kaygılarını giderecek şekilde genişletmekti. Bu yüzden bir yandan Sünni ve Şii Müslüman kitleyi hoşnut etmek için Hz. Muhammed'in soyundan olduklarını ifade ederken öte yandan Babillilerden Sasanilere kadar Irak ve İran'daki eski imparatorlukların varisleri olduklarını ilan ettiler. Böylelikle Sasani kültürünü Abbasi potasına katabildiler. Bu politikanın mimarı da el-Mansûr'du (Gutas, 2015: 38-39). Söz konusu politikanın en iyi yansımalarından biri de yeni başkent kurulmasıdır. Bağdat'ın yerinin seçiminden dairevi planına, hatta buraya yerleştirilen gruplara kadar yeni devletin kurucu ideolojisinin etkileri gözlenebilmektedir. Merkezinde halifenin Sarayı ile devlet dairelerinin bulunduğu dairevi planda devletin bütün gruplara eşit mesafede olduğunu göstermeyi amaçlamıştır. Mansûr, şehrin inşası için de ülkenin dört bir yanından meslek ve sanat erbabının getirilmesini sağlamıştı. Sayılarının yüz bini bulunduğu rivayet edilen bu meslek ve sanat erbabı arasında Haccac b. Ertat ve Ebu Hanife Numan b. Sabit de bulunmaktaydı (Taberi, IV: 459; Bağdadi, I: 66-67; Hamevi, I: 458). Bu yüz bin işçinin önemli kısmının inşaattan sonra Bağdat'ta kalmayı seçtiği düşünüldüğünde, Abbasi başkentinin ülkenin dört bir yanından göç alarak kurulduğu anlaşılır.

Bu işgücü göçünün yanında başkente bir de beyin göçünden söz etmek gerekir. Yalnızca Dört büyük Sünnî mezhebin kurucularından üçünün -Malikî mezhebi imamı İmam Malik Medine'de yaşamıştır- Bağdat'ta yaşadığı dikkate alınırsa bu şehrin ülkenin dini, fikri ve sosyal yapısındaki yeri anlaşılabilir. Hanefî mezhebi imamı İmam-ı Azam Ebu Hanife'nin şehrin inşasında çalışmak üzere Bağdat'a gelişinden az önce söz edildi. Şafiilerin imamı Muhammed b. İdris eş-Şafîî de Medine'den sonra Bağdat ve Kahire'de eğitim görmüştür. İmam Şafîî'nin talebesi Hanbelilerin İmamı Ahmed b. Hanbel de Bağdat'ta yaşamıştır.

Özellikle halifelerin ve ileri gelen devlet adamlarının himaye ve teşvikleriyle Bağdat ilim, kültür ve sanatta ülkenin cazibe merkezi haline gelmiş, söz konusu alanlarda pek çok önemli sima Bağdat'a gelerek burada yetişmiştir. Sadece Bağdat'ta bu sahalarda yetişen şahsiyetlerin isimlerini saymak bile ortaya çıkan birikimin büyüklüğünü ifadeye yeterlidir.

⁸⁴ Doç. Dr., Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi.

Bağdat'ın kuruluşu ve göçler

İlk İslâm fetihlerinin ardından askeri ve idari merkezler olarak yeni şehirler kurulmuş ve bunlara Arapların göç ettiği şehirler anlamında *daru'l-hicre* adı verilmiştir. Kûfe, Basra, Fustat, Kayrevan bu nitelikte şehirlerdir. Hükümet tarafından merkezi bir planla askeri mülahazaları ve kabile gruplarını esas alarak kurulan bu şehirlerde cadde ve sokakların merkezinde Cuma mescidi, bitişiğinde çarşı ve daru'l-imâre yer alıyordu.⁸⁵ Halife gerekli gördüğü yeni merkezlere göçü destekliyordu. *Daru'l-hicre*'nin artan ihtiyaçları çok sayıda sanatçı, zanaatkâr ve işçinin gelmesine sebep oldu; tüccarlar da buralarda geniş iş imkânları buldular. Kendisinden önce kurulan yukarda niteliklerini sıraladığımız şehirlerin *daru'l-hicre* olarak kurulmasına karşın, Bağdat yeni ideolojiyi sembolize eden halifelüğün merkezi olan bir *daru'd-dava* idi. İdari ve askerî bir merkez olarak kurulan bu şehir ana ticaret yollarının üzerinde bulunuyordu. İçerisinde eşrafın evleri, birkaç mevali, divânlar ve hazinenin (*beytülmâl*) bulunduğu Dairevi Şehir, Bağdat'ın özünü oluşturuyordu. Şurta sorumlusu, baş muhafız ve cephanelikler içteki dairedediler. Kumandanlar da bu dairenin etrafında iki ana duvarın arasında bulunuyordu. Esas yaşanılan yerler surun dışındaydı ve dört ana bölgeye (*rub'-erba'*) ayrılmışlardı. Her birinin kendi pazarı vardı ve Sarat kanalıyla Dicle (*Tigris*) arasında kuzeye doğru uzanıyordu. Katia, kumandanlara, sahâbeye ve mevaliye verilmişti. Banliyöler (*rabaz-arbaz*) ise askerlere ve diğer kesimlere ayrılmıştı. Hepsinin kendi pazarları vardı (Dûri, 1991:66).

Bu plan İslâmî idealleri, Arap kavramlarını ve bazı Doğu geleneklerini somutlaştırıyordu. Dairevi Şehir (*Medinetü'l-Müdevvere*) başta halifenin sarayı dâru'l-hilafe olmak üzere, devlet daireleri, muhafızların ve şurta sorumlusunun yerlerini bünyesinde barındırıyordu. Halife el-Mansûr, bunların etrafındaki rabazlarda mevalisine, komutanlarına, iktâlâr verdi. Yerleşim planına baktığımızda orduya kuzey ve kuzey batıdaki bölgelerin, zanaatkârlar ve tüccarlara ise Sarat'ın altındaki kısımların verildiğini görürüz. Halife, orada binalar yapmalarını emretti. Sokak ve mahallelere komutanların, ileri gelenlerin veya oraya yerleşen belde halkının adlarının verilmesini emretti (Taberî, VIII: 39; Yakubî, II: 374; El-Büldân, 31, 44; El-Hamevî, I: 460- IV: 376; El-Bağdadî, I: 99, 106; İbnü'l-Fakih: 294). Etnik kökenler ise ayrı bir kapsamda yer alıyordu. Harbiyye'de genellikle İranlılar ve Semerkand civarından gelen gruplar oturuyordu. Baş muhafız Abdullah b. Harb rabazı vardı. Sonra Merv halkından el-Mansûr'u destekleyenlerin rabazı vardı. Horasanlılar Şam Kapısı tarafındaki rabazlara yerleşmişlerdi. Bunlar arasında Belh, Huttel, Buhara, İsbîşab, İstah nec, Kabilşah ve Harezmliler vardı. Her belde halkının bir komutanı ve başkanı vardı. Dairevî Şehir'in kuzey tarafında köle (*rakik*) rabazı vardı. Orada Ebu Cafer el-Mansûr'un köleleri vardı. Onun yakınında Kirmanlılar rabazı vardı. Sonra Soğdluların iktâsı, sonra Sameğaniyye⁸⁶ ve Faryab⁸⁷ halkının iktâlârı vardı. Şehrin doğusunda ise Horasan Kapısından başlayan çeyrekte (*rub'*) Cürcanlıların, Afrikalıların, Deylemlilerin ve Bağlıların (Bağıyyin) iktâlârı bulunuyordu (Yakubî: 40-41; Taberî, VIII: 147, 411, 412, 423, 497; Dûri: 66).

Bağdat'ta mevalilerin varlığıyla ilgili olarak “*derbi'l-mevâlî*” isimli bir mahallenin bulunduğunu söylemek yeterlidir (El-Bağdadî, III: 320, V: 84). El-Mansûr'un iktâ

⁸⁵ Bu şehirler üç ayrı merkezden oluşuyordu: Sosyo-politik bir merkez olan ana mescit; Yönetim merkezi olan daru'l-imare ve iktisadi bir merkez olan çarşı (Dûri, 1991: 140).

⁸⁶ Sameğan: Taberistan sınırında Cebel bölgesinin vilayetlerindedir (El-Hamevî, III: 390).

⁸⁷ Faryab: Horasan'da Belh'in batısında meşhur bir şehirdir (El-Hamevî, IV: 229).

verdiği bu kimseler devlet ve ordu hizmetlerine katılıyordu. Ayrıca Araplardan Bağdat'a davet edilenler veya göç edenler de vardı. El-Mansûr, bunlar arasından taraftarlarına-ailesine (*ehli beytine*) iktâlar vermiş ve onlar için vasiyette bulunmuştur (Yakubî: 37-40; El-Bağdadî, I: 106). El-Mansûr'un arkadaşları (*ashâb*) ve yardımcılarının (*ensâr*)-Taberî bunları hâssa olarak isimlendirir- sayısı 700 kişi (*racul*) dir. El-Mansûr onlara Basra Kapısı'na bakan aşağı Sarat Nehri'nin kıyısında "katiatu's-sahâbe" yi iktâ olarak vermişti. Bunlar Kureyş dışındaki Arap kabilelerine, Ensâr'a, Rebia, Mudar ve Yemen kabilelerine mensuptu. Sarat ve Hendek arasında ise Yemen Araplarının evleri yer alıyordu. Kûfe Caddesi ile Suriye Kapısı arasında Kahâtibe evleri bulunuyordu. Böylece Araplar güneyde, özellikle Basra Kapısı civarında ve kısmen de şehrin batısında yerleşmişlerdi. El-Mansûr, oğlu el-Mehdî için de taraftarlarından (*ehl-i beyt*) yardımcılar (*ensâr*) tayin etmiş, onlara maaş bağlamıştır (El-Bağdadî, I: 105-106; Yakubî: 33; Taberî, VIII: 37, 64-65, 96, 203; Dûrî: 66). Yakubî, Araplardan Kûfe, Basra, Vâsıt gibi şehirlerden göç ederek Bağdat'a gelenlerden söz ediyor. Onlar arasında Arapların ileri gelenlerinin seçkinleri, zengin tüccarlar da bulunuyordu (Taberî, VIII: 38; Yakubî: 18).

Bağdat'ta maddi farklılıklar sonucunda, yaşam standardında farklı beklentiler ortaya çıkmıştı. Göçler ve ticarî hareketlilik sonucunda, Bağdat'ta ırklar ve halklar çeşitlendi. Ülkenin yakın uzak bütün bölgelerinden pek çok insanın göç ettiği Bağdat'ta, her belde halkının kendine mahsus mahallesi ve çarşısı vardı. Bağdat'ın inşası için hemen her şehirden sanatkârlar dört bir yandan oraya geldiler (Yakut, IV: 24). Her sanat ve meslek erbabı veya hemşeriler kendi isimleriyle bilinen bir mahalle veya sokakta toplanmıştı. Her türlü malın ticaretinin yapıldığı Babü's-Şam çarşısında Belhliler, Mervliler, Huttelliler, Buharalılar, Kabilşahlılar ve Harezmliler toplanmıştı (Yakubî: 20-21). Tüsterliler Kerh çarşılarında toplanmışlar ve Tüster elbiseleri imalatında uzmanlaşmışlardı. Oturdıkları mahalle de Tüsterliler Mahallesi olarak biliniyordu (El-Hamevî, II: 31; Le Strange: 97-98). Mahalle, cadde ve sokaklar orada oturan veya çalışan meslek sahiplerinin adlarını taşıyordu: Derbi'l-Akfas (*kafesçiler sokağı*) ve Derbi'l-Kassarîn (*çömlekçiler sokağı*), Kâğıtçılar, demirciler caddeleri, Derbi'l-esâkife (*ayakkabıcılar sokağı*), fildişçiler, yağcılar, sucular sokakları, manifaturacılar ve kasaplar mahalleleri, sabuncular, mızrakçılar (*ashabul-kına*) mahalleleri, katrancı-ziftçiler ve lokantacılar caddeleri gibi (Yakubî: 19, Taberî, V: 131, 412; El-Bağdadî, I, 81, 113; Cehşiyarî: 289; İbnü'l-Fakih: 299-300). İsa Nehri civarında yağcılar, nar ve üşnan (*çöven*) satıcıları oturuyordu. Mesleğe, iskâna, aşiret ve kabileye dayalı bu toplanmaların sonucu olarak Bağdat şehrinde sosyal gruplaşma ve tabakalaşmalar ortaya çıkmıştı (El-Bağdadî, I: 111-112).

Beyin göçü ve kültürel dönüşüm

Abbasi devrimi, Bağdat'ın kuruluşu sonucu hilafet merkezinin Irak'a taşınması gibi faktörler Arap imparatorluğunun kültürel yönelimini baştanbaşa değiştirdi. Bağdat'ta Şam'daki Bizans tesirinden uzakta, Irak nüfusunun bütünüyle farklı demografik yapısına dayalı çok kültürlü yeni bir toplum yapısı ortaya çıktı. Bu toplum şu unsurlardan oluşmaktaydı:

a. Hıristiyanlar ve Yahudiler: Aramca konuşuyorlar ve yerleşik nüfusun çoğunluğunu oluşturuyorlardı.

b. İranlılar. Farsça konuşuyorlar ve daha çok şehirlerde yoğunlaşmışlardı.

c. Araplar: Kısmen yerleşik hayata geçmiş ve Hıristiyanlığı benimsemiş veya kısmen göçebe kalmışlardı.

Başkent Bağdat'ın dışındaki Müslüman Araplar Musul ve Sevad'ın yanı sıra Kûfe, Basra, Vâsıt gibi kendi kurdukları garnizon şehirlerinde yaşıyorlardı.

Şam'ı yönetim merkezi yapan Emevilerin idarede bölgedeki Bizanslılara ve Hıristiyan Araplara bel bağladıkları gibi, Abbasiler de Bağdat'taki İranlılara, Hıristiyan Araplara ve Aramilere bel bağlamak durumundaydılar. Helenleşmiş bir kültüre sahip bu halklar arasında Şam'daki Ortodoks Hıristiyan Bizans çevrelerinin Yunan bilim düşmanlığı görülmediğinden Yunan mirasının korunması bunlar eliyle sağlanacaktı. Sonuçta hilafet merkezinin Yunanca konuşulan Şam'dan Yunanca konuşulmayan Irak'a taşınması Bizanslıların neredeyse kökünü kurdukları Yunan kültür mirasının himayesi sonucunu doğurmuş oldu (Gutas, 2015: 30-31).

Çeşitli dillerden Arapçaya yapılan tercümelemlerin İslam medeniyet tarihinde önemli ve ayrı bir yeri vardır. Abbasiler döneminde sistematik olarak sürdürülen bu faaliyetlerde Hint ve İran menşeli eserler tercüme edildi. Peki, bu faaliyetlerde kimler rol aldı?

Hellenizmin iki büyük merkezinden biri olan Cündişapur akademisindeki Süryaniler, Hintliler, Harranlılar ve Nabatiler Halife Harunürreşid ve Bermekilerin teşvikiyle bir araya gelerek bir ilmi faaliyet başlattılar. Bunun sonucunda Yunanca, Pehlevice, Latince, Sanskritçe, Nabaticce ve Süryanice yazılmış birçok eser Arapçaya çevrildi. Bu faaliyetler sonucu Arapça bilim ve felsefe dili haline geldi (Özaydın, I: 437).

Abbasiler dönemi mütercimlerini Birinci dönem mütercimleri (başlangıçtan el-Mansûr dönemine kadar) ve İkinci dönem mütercimleri (Me'mûn ve sonrası dönem) şeklinde ayırmak bir gelenek haline almıştır. İlk dönem tercümelemleri daha çok insanların günlük hayatlarında faydalanacakları tıp, matematik, astronomi gibi ilimlerden ibaret kalmıştır. Bu dönemin çoğunluğu gayri müslimlerden oluşan mütercimleri İbnü'l-Mukaffa'(ö. 759), oğlu Abdullah İbnü'l-Mukaffa' ve Yuhanna b. Bıtrık (ö. 815) idi. İkinci dönem mütercimleri Cibraîl b. Buhtîşû' (ö. 828), İbn Naima el-Hımsî (ö. 845), Huneyn b. İshak (ö. 260/873), İshak b. Huneyn (ö. 910), Sabit b. Kurre el-Harrânî (ö. 288/901), Kusta b. Luka(ö. 912), Ebu Osman ed-Dımaşkî (ö. 914), Mattâ b. Yunus (ö. 940), Yahya b. Adî (ö. 975), İbn Zûr'a (ö. 1008), İbnü'l-Hammâr (ö. 1019)'dır (Vural, 2016: 73, 75; Hodgson, 1993: 252-253).

İlim ve kültürün halifeler ve devlet adamları tarafından himaye edilmesi çok sayıda bilim adamı ve mütercim Baġdat'a akın etmesi sonucunu doğurmuş, şehirdeki kâğıtçı ve kitapçıların sayısı artmış, edebi münazara ve toplantılar çoğalmıştır. Halk arasında da kitaplara ve içerdikleri ilimlere karşı merak ve ilgi ortaya çıktı. Zamanla Müslümanlar sadece tercümeyle yetinmemeye, gerek dini gerekse din dışı ilimleri sistematik olarak ele alarak araştırmaya başladılar. Bütün bu faaliyetler sonucunda büyük âlim, filozof, düşünür ve edipler yetiştiren Baġdat dini ve dindışı ilimler için önemli bir merkez haline geldi.

Baġdat'ta yetişen bu şahsiyetler arasında cebirin kurucusu olarak kabul edilen Muhammed b. Musa el-Harizmî (ö. 235/850), İlk İslam filozofu Kindî, Astronomi âlimi Fergânî(ö.247/861'den sonra), Ebu Maşer el-Belhî (ö. 272/886), tabip ve riyaziyece Sabit b. Kurre el-Harrânî, tabip, kimyacı ve filozof Ebu Bekir er-Razî (ö. 313/925), Astronomi âlimi el-Bettânî (ö. 317/929), İslam felsefesinin en ünlü simaları Farabî (ö. 339/950) ve İbn Sina (ö. 428/1037), matematik, astronomi, coğrafya, jeoloji, eczacılık vb. sahalardaki geniş bilgisi ve araştırmacı zihin yapısıyla Bîrûnî (ö. 443/1051) ve çok yönlü bir ilim ve tefekkür şahsiyeti Gazzâlî (ö. 505/1111) gibi âlimler, Cahiz (ö. 25/869), İbn Kuteybe (ö. 276/889) ve Müberred (ö. 285/898) gibi edipler, Vâkıdî

(ö. 823), İbn Tayfûr (ö. 893), Taberî (ö. 923), Hatîb el-Bağdadî (ö. 1071), İbnü'l-Cevzî (ö. 1201) gibi tarihçiler sayılabilir (Özaydın, I: 437-440; Hodgson, 1993: 252-253).

a. Sonuç

Abbasilerin ideolojik mülahazalar ve pratik ihtiyaçları birlikte gözeterek yerini seçtikleri başkentleri Bağdat, ülkenin dört bir yanından getirtilen ve sayılarının yüz bini bulduğu rivayet edilen mimar, mühendis, usta ve işçilerin eliyle kısa sürede inşa edilmiş ve kuruluşundan bir asır sonra bir milyonu bulan nüfusuyla dünyanın belli başlı metropollerinden biri haline gelmiştir. Bağdat yerleşime açıldıktan sonra halife dairevi şehirdeki sarayının etrafında devlet dairelerinin yanı sıra muhafızlar ve yakınlarına yerleşme izni vermişti. Bunların çevresinde mevalisi ve komutanları kendilerine tahsis edilen iktâlara yerleşmişti. Şehrin kuzeyi orduya ayrılırken güney ise zanaatkâr ve tüccarlar ayrılmıştı. Harbiyye'de İranlılar ve Semerkandlılar yerleşirken Horasanlılar ise Şam kapısı civarına iskân edilmişlerdi. Şehrin kuzey tarafında el-Mansûr'un kölelerinin yanı sıra Kirmanlılar, Soğdlular, Sameğanlılar ve Faryablular kendi iktâlarında meskûndü. Şehrin doğusunda ise Horasan kapısından itibaren başlayan rub-çeyrekte Afrikalılar, Cürcanlılar, Deylemliler ve Bağlıların iktâları yer alıyordu.

Çevre bölgelerden gelen bu farklı halkların yanında Araplardan Bağdat'a davet edilenler veya göç edenler de vardı. Halifenin yakın arkadaş ve yardımcıları olarak gördüğü bu kimselere aşağı Sarat nehrinin kıyısındaki "Katiatü's-sahâbe" yi iktâ olarak verdiği biliniyor. Bunlar Kureyş dışındaki Arap kabilelerine, Ensar, Rebia, Mudar ve Yemen kabilelerine mensuptu. Araplar şehrin güneyinde Basra kapısı civarında ve kısmen de şehrin batısında yerleşmişlerdi. Bağdat ayrıca Kûfe, Basra ve Vâsıt gibi şehirlerden yoğun göç almıştır. Göçler ve ticari hareketlilik sonucunda Bağdat'a yerleşen her sanat veya meslek erbabı yahut şehir halkı-hemşehriler kendi adlarıyla anılan mahalle veya sokaklarda toplanmıştı. Bâbü'ş-Şam çarşısında Belh, Merv, Huttel, Buhara, Kabilşah ve Harezmi halkı toplanmıştı. Tüster elbiseleri imalatıyla meşhur olan Tüster halkı Kerh çarşısında toplanmışlardı ve mahalleleri de Tüsterliler Mahallesi adını taşıyordu.

Abbasi devrimi imparatorluğun kültürel yönelimini bütünüyle değiştirmişti. Başkentlerini Bağdat'a taşıyan Abbasiler buradaki toplumsal unsurlara dayanmak durumundaydılar. Bunlar İranlılar, Hıristiyan ve Yahudiler ile Aramilerdi. Böylelikle Helenleşmiş bir kültüre sahip olan ve Yunan bilimine düşmanlık beslemeyen bu halklar eliyle Yunan kültür mirasının ihyası ve himayesi gerçekleşmiş oldu.

Abbasiler döneminde sistematik olarak sürdürülen tercüme faaliyetleri sonucunda Hint, İran ve Yunan menşeli pek çok eser Arapçaya çevrilerek tarihin en önemli kültür transferlerinden biri gerçekleştirilmiş oldu. Cündişapur akademisindeki Süryaniler, Hintliler, Harranlılar ve Nabatiler bir araya gelerek Halife ve ileri gelenlerin desteğiyle bir ilmi faaliyet başlatıp Yunanca, Pehlevice, Latince, Sanskritçe, Nabaticce ve Süryanice yazılmış birçok eser Arapçaya çevrildi. Abbasiler dönemi tercüme faaliyetlerinde İbnü'l-Mukaffa', Cibraîl b. Buhtîşu, Huneyn b. İshak ve Sabit b. Kurre gibi çoğunluğu gayri Müslimlerden oluşan mütercimler görev yapmıştır. Bu ilmi faaliyetler sonucunda Arapça bir bilim ve felsefe dili haline gelmiştir.

İlim ve kültürün Halifeler ve ileri gelenler tarafından himaye edilmesi sayesinde çok sayıda bilim adamı ve sanatçı Bağdat'a akın etmiş, şehirdeki kâğıtçı ve kitapçıların sayıları artarken, edebi ve ilmi münazara ve toplantılar çoğalmıştır. Halkta da kitaplara ve ilme karşı merak ve ilgi ortaya çıkmıştır. Bütün bu faaliyetler sonucunda bu muazzam bilgi ve kültür birikimiyle beslenen Müslümanlar zamanla tercümeyle

yetinmemeye, dini ve din dışı ilimleri sistematik olarak ele alıp incelemeye başladılar. Bu ilim kültür faaliyetleri sonucunda birçok büyük âlim, filozof, düşünürü ve edipler yetiştiren Bağdat, hemen her türlü bilginin öğrenilip öğretildiği önemli bir merkez haline gelmiştir. Bağdat'ta yetişen ve her biri kendi semasının yıldızı olarak kabul edilen şahsiyetlere örnek olarak el-Harizmî, el-Kindî, Fergânî, el-Bettânî, Fârâbî, İbn Sinâ, Bîrûnî, Gazzâlî gibi bilginler; Câhiz, İbn Kuteybe, el-Müberred gibi edipler; Vâkîdî, İbn Tayfûr, Taberî, Hatîb el-Bağdadî gibi tarihçiler verilebilir.

İnsanlık tarihi boyunca hep medeniyet kurucu bir unsur olarak kabul edilen göç (hicret) Abbasilerin başkent olarak kurdukları Bağdat'ın inşasında da şehrin fiziki ve mimari yapılanmasının yanı sıra ilim, kültür ve sanat unsurlarına katkıda bulunarak İslam rönesansının oluşumunda başlıca rolü oynamasında etkili olmuştur. Mimar, mühendis, usta ve işçiler şehrin maddî medeniyet alanında şekillenmesine katkıda bulunurken, bilim adamları, mütercimler ve edipler ise başkentten bir bilim, kültür ve sanat merkezi haline gelmesinde önemli rol oynamışlardır.

Kaynakça

- Cehşiyarî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdus b. Abdullah el-Kufî El-Vüzera ve'l-Küttâb, thk. Mustafa es-Sekka, 2. bs. Kahire: Mustafa el-Babî el-Halebî, 1980. 420 s.
- Dûrî, Abdülaziz, "Hükümet Kurumları", s. 66. (İslam Şehri, Editör, R. B. Serjeant, İstanbul 1997 içinde)
- Dûrî, Abdülaziz, İlk Dönem İslam Tarihi, çev. H. Yücesoy, Endülüs yayınları, İstanbul 1991, s. 140.
- Gutas, Dimitri, Yunanca Düşünce Arapça Kültür, Bağdat'ta yunanca-Arapça çeviri hareketi ve erken Abbasi toplumu, çev. Lütfü Şimşek, İstanbul 2015, 240 s.
- Hatîb El-Bağdadî, Ebû Bekr el-Hatîb Ahmed b. Ali b. Sabit, 463/1071, Tarihu Bağdad ev Medineti's-Selam, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, [t.y.] c. I, c. III, c. V.
- Hodgson, Marshall G. S. (çev. Heyet), İslam'ın Serüveni, bir dünya medeniyetinde bilinç ve tarih: İslamın klasik çağı, İstanbul 1993, c. I.
- İbnü'l-Fakih, Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. İshak el-Hemedani, 289/902; El-Büldân, thk. Yusuf Hadî, Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1996/1416.
- İbnü'l-Esir, Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim İbnü'l-Esir, 630/1233, El-Kâmil fi't-Tarih, Beyrut: Dâru Sadır, 1979/1399. 1. c. (697 s.), (Leiden: E. J. Brill, 1867'nin tıpkıbasımı) c. V.
- Le Strange, Guy Le, Baghdad During the Abbasid Caliphate, London 1924, p. 97-98.
- Özaydın, Abdülkerim "Bağdat" (Kültür ve Medeniyet), DİA, İstanbul, TDV Yayınları, c. I, s. 437-440.
- Taberî, Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid Taberî, 310/923, Tarihü't-taberî: tarihü'l-ümem ve'l-müluk, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim, Beyrut: Dâru Süveydan, 1967, c. IV, s. 459; c. V, s. 131, 412; c. VIII, s. 147, 411, 412, 423, 497.
- Vural, Mehmet, İslam Felsefesi Tarihi, Ankara 2016.
- Yakubî, İbn Vazih Ahmed b. İshak b. Ca'fer Ya'kubî; el-Büldân, Bril, Leiden, 1860, s. 20-21.
- Yakubî, Tarih, Beyrut, Daru Sadır, c. II, s. 374.
- Yakut El-Hamevî, Ebü Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh Hamevî Bağdadî Rûmî, 626/1229, Mu'cemü'l-Büldân, Beyrut: Dâru Sadır, [t.y.] c. I, s. 460; c. IV, s. 376.